

HOFJESKRANT

Nieuwsbrief van de Stichting Landelijk Hofjesberaad

nummer 44, najaar 2019

**NIEUWE DEELNEMER:
EIGEN BROOD
BOVENAL,
LEEUWARDEN**

**VERSLAG
VOORJAARS-
VERGADERING
BRED A**

Verder in dit nummer: Van de Voorzitter • Verslag Voorjaarsbijeenkomst • Nieuwe deelnemer: Eigen Brood Bovenal, Leeuwarden • Hofjesnieuws • Boekennieuws

MEDEDELINGEN VAN HET BESTUUR

LANDELIJK

HOFJESBERAAD

LANDELIJK HOFJESBERAAD

De Stichting Landelijk Hofjesberaad is bedacht op 8 april 1997 en daadwerkelijk opgericht op 4 juni 1997.

BESTUURSSAMENSTELLING:

H. van Eesteren, voorzitter (070-350 63 48)
J. H. Willeminck, penningmeester (023-528 84 36)
Mw M.P.C. Gielink, secretaris (070-383 16 70)
Mw J.B. Baars-Goettsch, lid (035-887 77 93)
C.N.L.M. Regout, lid (035-543 17 32)

HOFJESKRANT

De Hofjeskrant is voor geïnteresseerden op aanvraag beschikbaar. Bestuursleden van de aangesloten hofjes krijgen de krant automatisch op hun huisadres. Op de website van het LHB is de Hofjeskrant ook te downloaden en/of te lezen.

SECRETARIAAT

STICHTING LANDELIJK HOFJESBERAAD

Vooruitgangstraat 167, 2032 RK Haarlem
Contactpersoon: Joke Slootheer
Het secretariaat is te bereiken ma-, di-, wo- en donderdag van 09.00 - 15.00 uur op 023 - 5400644
of via info@hofjesberaad.nl
www.hofjesberaad.nl

AANMELDING NIEUWE DEELNEMERS

Voor meer informatie over het Landelijk Hofjesberaad en/of de mogelijkheden voor aansluiting bij het beraad kunt u zich richten tot Joke Slootheer (secretariaat).

Natuurlijk zijn wij ook zeer geïnteresseerd in uw reactie op de Hofjeskrant. Belt of mailt u gerust, ook als u een actieve bijdrage wilt leveren aan het werk van de stichting.

ADVERTEREN IN DE HOFJESKRANT?

Neem dan contact op met het secretariaat
info@hofjesberaad.nl

COLOFON

Uitgave van het Landelijk Hofjesberaad.
Verschijnt tweemaal per jaar: voorjaar en najaar
ISSN: 1872-5619

Redactie: Henk Looijesteijn
Vormgeving: Tekst in Vorm, Joke Slootheer
Foto's: Daan van den Briel, Huib van Eesteren, Henk Looijesteijn, Katja Poelwijk, Piet Verhoeven en Jan Willeminck
Druk: Paswerk Grafisch, Cruquius

NAJAARSBIJENKOMST IN HAARLEM

Op zaterdag 19 oktober a.s. zal het Landelijk Hofjesberaad te gast zijn bij de Haarlemse hofjes. U bent vanaf 10.30 uur van harte welkom in de Kathedrale Basiliek Sint Bavo, tegenwoordig ook bekend als de Koepelkathedraal, Leidsevaart 146 in Haarlem, ingang aan het Bisschop Bottemanneplein.

Met openbaar vervoer kan de Sint Bavo vanaf het station Haarlem worden bereikt met buslijn 50, uitstappen halte Stadsschouwburg. Er is (betaalde) parkeergelegenheid naast de kathedraal.

Het Begijnhof van Breda.

Ontvangst in de Waalse Kerk te Breda.

VAN DE VOORZITTER

De zomer is weer voorbij. Ik hoop dat u heeft kunnen genieten van het mooie weer in Nederland of tijdens een vakantie in het buitenland. Ik kijk uit naar de najaarsvergadering, die op zaterdag 19 oktober zal plaatsvinden in de prachtige gerestaureerde Kathedrale Basiliek Sint Bavo te Haarlem.

Tijdens de najaarsvergadering zal er wederom aandacht zijn voor het onderwerp verduurzaming. Presentaties zullen worden gegeven over zonnevelden en de gezamenlijke inkoop van energie. Letterlijk en figuurlijk hoogtepunt van deze dag zal de wandeling over de tijdelijke brug zijn, die ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie tussen de torens is gebouwd, en waar van een spectaculair uitzicht kan worden genoten.

Bij de klimaattafel 'gebouwde omgeving', onder voorzitterschap van Diederik Samson, is geen specifieke aandacht besteed aan monumenten. Inmiddels is dit dankzij het Ministerie van OC&W wel het geval: de naam Routekaart 2.0, die de verduurzaming van monumenten beoogt. Op uitnodiging van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed hebben wij in het kader hiervan deelgenomen aan een bijeenkomst van de werkgroep energieopwekking en erfgoed. Het gaat hier met name om het betrekken van energie van zonneparken, zonnedaken en dergelijke. De bestaande regelingen belemmeren de mogelijkheid elders in het land energie in te kopen. Het Ministerie van Economische Zaken is bezig een beleidsnotitie voor te bereiden over dit onderwerp. De bijeenkomst werd bij-

gewoond door Clemens Regout.

Door Thomas van den Berg, spreker op de voorjaarsvergadering, waren wij uitgenodigd voor een bijeenkomst op 8 juli over de routekaart. Voor de inhoud van de routekaart verwijs ik naar de u eerder toegezonden presentatie, die de heer Van den Berg tijdens de voorjaarsbijeenkomst in Breda heeft gegeven. Het is de bedoeling tot een werkplan voor de verduurzaming van monumenten te komen, zodat op efficiënte en transparante wijze invulling wordt gegeven aan het plan in de routekaart. In dit plan komen aan de orde de indeling van de werkgroepen, het bepalen van de activiteiten in het komende halfjaar en het bepalen van de overlegstructuur. Het LHB werd vertegenwoordigd door ondergetekende. Wij zijn dus inmiddels nauw betrokken bij de concretisering van de routekaart en zullen u regelmatig op de hoogte brengen van de ontwikkelingen.

Voor een verslag van het op vrijdag 14 juni in Leiden gehouden duurzaamheids-symposium – een goed georganiseerde, leerzame en gezellige middag – verwijs ik naar het artikel in deze krant.

Op uitnodiging van de Britse Almshouses Association brengen Daan van den Briel en ondergetekende eind oktober een

bezoek aan Londen. Zoals bekend hebben wij hen twee keer ontvangen. Ook ons bezoek aan hen zal bestaan uit de uitwisseling van kennis en ervaringen en het bezoeken van hofjes.

Tenslotte, het was het voornemen tijdens de voorjaarsvergadering van 2020 het eerste exemplaar van het vijfde deel van de Hofjesreeks te presenteren, dat zal gaan over het hofje in Nederland tot het jaar 1600. Door tijdgebrek van de auteur, prof. dr. Dick de Boer, emeritus-hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de universiteit van Groningen, laat dit deel echter wat langer op zich wachten. Besloten is eerst een boekje te laten verschijnen over hofjes in Europa, dat zal worden geschreven door dr. Henk Looijesteijn. Dit deel zal worden gepresenteerd in de najaarsvergadering van 2020.

Wij zien uit naar najaarsvergadering op zaterdag 19 oktober in Haarlem en hopen wederom op een grote opkomst.

Huib van Eesteren

VERSLAG VOORJAARSBIJENKOMST

Op zaterdag 13 april 2019 vond de voorjaarsvergadering van het Landelijk Hofjesberaad plaats in Oranjestad Breda.

Het huis van Nassau kreeg daar in het begin van de 15de eeuw in de Nederlanden vaste voet aan de grond door het huwelijk van een Nassau met de dochter van de heer van Breda, vrouwe Johanna van Polanen (1392-1445).

Koning Willem Alexander is nog altijd heer van Breda. Niet alleen de stad, maar ook de gastvrouw van deze bijeenkomst, het Bredase Begijnhof, heeft een lange geschiedenis van verbondenheid met de Nassaus, aangezien die altijd het Begijnhof

hebben beschermd. Een beeld van vrouwe Johanna staat in het hof, als herinnering aan de bescherming en de voorrechten die zij schonk aan het Begijnhof.

Het was de eerste keer dat het LHB te gast was bij het Begijnhof. De opkomst

Standbeeld van Johanna van Polanen.

Monumentje voor de Bredase begijntjes.

Jan Willemink, penningmeester LHB.

was weer zeer aanzienlijk, met ruim 100 vertegenwoordigers van 42 aangesloten hofjes, die met gemak de Waalse Kerk vulden. Hier kerkten de begijnen vóór de Reformatie, en maar liefst 317 van hen rusten tot op de dag van vandaag onder de kerkvloer.

Voorzitter Ed Wagemakers heette de aanwezigen welkom, onder wie vertegenwoordigers van een nieuwe deelnemer, de Leeuwardense woningstichting Eigen Brood Bovenal, waarover meer elders in deze krant. Hij vertelde onderhoudend over de lange geschiedenis van het Begijnhof, dat in 2017 het 750-jarig be-

Thomas van den Berg.

staan vierde. De heer van Breda schonk namelijk in 1267 grond voor het begijnhof, al had de begijnenbeweging Breda al rond 1240 bereikt. Begijnen waren vrouwen uit de lekenstand die een zo godsdienstig mogelijk leven wilden leiden en zich aansloten onder een door hen zelf gekozen meesteres. In tegenstelling tot nonnen legden de begijnen wel een gelofte van gehoorzaamheid af, maar niet van kuisheid en armoede: zij behielden hun eigen bezit en het stond hen vrij het hof te verlaten om te trouwen.

Ook al ging Breda in de 17de eeuw over tot de Reformatie, de Oranje-Nassause

Huib van Eesteren, voorzitter LHB.

heren van Breda bleven het begijnhof beschermen, dat met zijn priester en kerk een katholiek steunpunt in een grotendeels protestantse stad bleef. De begijnen in Breda hielden stand tot ver in de 20ste eeuw, toen er steeds minder vrouwen toetraden. De 72ste en laatste meesteres besloot daarom een bestuur aan te stellen dat na haar dood het begijnhof zou gaan beheren. In totaal hebben er ruim 900 begijnen gewoond; tegenwoordig is bewoning nog steeds voorbehouden aan alleenstaande vrouwen.

Het bestuur is trots op de geschiedenis van het Begijnhof, dat in tegenstelling tot

Bestuurders van het Bredase begijnhof; rechts voorzitter Ed Wagemakers.

De Waalse Kerk.

begijnhoven elders nog steeds een zelfstandige instelling is, een oase in de stad die jaarlijks ruim 120.000 bezoekers trekt en die ook een rol speelt in de internationaal oplevende belangstelling voor de begijnbeweging. Inmiddels zijn er ook zes boeken verschenen over verschillende aspecten van

de geschiedenis van het begijnhof.

Na deze voordracht begon de vergadering, waarbij onder andere het financieel jaarverslag voor 2018 werd besproken en goedgekeurd door de kascontrolecommissie. Penningmeester Jan Willemink noemde de 2018 een bijzonder jaar, met een zeer

positief en niet eerder gekend resultaat. Het Hofjesberaad staat er goed voor.

Na de vergadering was het woord aan Thomas van den Berg, senior beleidsmedewerker van de directie Erfgoed en Kunsten van het ministerie van OCW, die een uitgebreide inleiding over verduurzaming

Knus hoekje op het hof.

Binnenste van de Begijnhofkerk.

Bezoek aan het Begijnhof; op de voorgrond de kruidentuin.

en monumenten gaf. Het werd duidelijk dat er aanvankelijk weinig aandacht was besteed aan monumenten, aangezien monumentenorganisaties niet bij de discussies waren betrokken. Het is ook nu nog onduidelijk wat er precies zal worden vastgesteld inzake de verduurzaming van monumentale panden. De inleiding was aanleiding tot een levendige gedachtewisseling; het is duidelijk dat het thema de gemoederen bezig houdt, en dat ook nog wel even zal blijven doen.

De bijeenkomst werd tenslotte afgeslo-

ten met een hartelijke dankzegging aan het Begijnhof en beheerder Martin Rasenberg voor de warme ontvangst. Uiteraard kreeg voorzitter Wagemakers een exemplaar van het LHB-steentje en bijbehorende oorkonde overhandigd. Vervolgens werd er een hartige lunch geserveerd en was er gelegenheid om even een frisse neus te halen op het Begijnhof. Na de lunch was het tijd voor een rondleiding in het hof, waarbij onder andere de oudste en bijzonderste stukken uit het rijke archief konden worden bezichtigd. Het archief is nu trouwens

digitaal te raadplegen en verder veilig ondergebracht bij het stadsarchief.

Na een aansluitende wandeling door het oude stadshart van Breda, waarbij onder andere een bezoek werd gebracht aan de Onze Lieve Vrouwekerk met de tombes van de heren van Breda, werd de middag afgesloten met een gezellige borrel in de Waalse Kerk.

De notulen van de Voorjaarsvergadering zijn de deelnemers inmiddels toegestuurd. Meer foto's van de bijeenkomst vindt u op www.hofjesberaad.nl.

Borrelen en bijpraten na de stadswandeling.

EIGEN BROOD BOVENAL, LEEUWARDEN

De in Breda verwelkomde nieuwste deelnemer is één van de uit de 19de eeuw stammende historische woningstichtingen die de laatste jaren de weg weten te vinden naar het Landelijk Hofjesberaad, niet in de laatste plaats omdat hun oudste woningbestanden qua opzet vaak veel weg hebben van het hofje.

Dat geldt ook voor het Leeuwardense Eigen Brood Bovenal, een kleine woningstichting met ongeveer 150 woningen die teruggaat tot het jaar 1854, toen een aantal diakenen van de Nederlands Hervormde gemeente het plan opvatte om in Leeuwarden goedkope maar goede woningen te gaan bouwen voor de arbeiders-

stand. Er was toentertijd veel behoefte aan, en weinig aanbod van, goede woningen, zodat veel arbeidersgezinnen in buitengewoon ongezonde omstandigheden leefden.

Overall in Nederland werd in deze tijd nagedacht over het probleem van een slechte woningvoorraad. Men zag algemeen in dat vervelende woonomstandig-

heden de arbeiders de kroeg in en hun gezinnen de straat op dreven, en dat goede woningen bij zouden dragen aan een gelukkiger en welvarender arbeidersklasse. Overall in den lande verschenen woningbouwverenigingen, bestaande uit welvarende aandeelhouders die niet zo zeer liefdadigheid wilden bedrijven als wel sociaal voelend waren: men wilde goede arbeiderswoningen bouwen, maar wel op een economisch stevige grondslag. Zo ook in Leeuwarden: de woningen waren niet bestemd voor bedelden, de armen voor wie de diaconie al zorgde, maar voor arbeiders die in staat waren in hun levensonderhoud te voorzien en voor hun gezin te zorgen. Vandaar ook de verenigingsnaam: Eigen Brood Bovenal.

Het had wat voeten in de aarde voordat de vereniging van start kon gaan, want men ging niet over één nacht ijs. Men won eerst omstandig inlichtingen in, bijvoorbeeld in Groningen waar de plaatselijke diakenen al rond 1843 een honderdtal arbeiderswoningen had laten bouwen. In

1858 werd de vereniging echt opgericht: de aandeelhouders legden geld in om land aan te kopen en de eerste woningen te bouwen. Het zou een vereniging met aandeelhouders blijven tot het einde van de jaren zeventig van de 20ste eeuw. In 1862 kon er eindelijk goed land worden aangekocht en werden de eerste 24 woningen gebouwd. Daar kwamen nog 24 bij in 1870 en 16 in 1888; die worden tezamen Oud Eigen Brood genoemd. In 1904 volgde ten slotte nog de grootste uitbreiding, met 60 woningen, het zogenaamde Nieuw Eigen Brood.

Het bleef altijd een kleine woningstichting, in overeenstemming met de beperkte middelen en de adviezen destijds van oud-Leeuwardenaar en filantroop Willem Hendrik Suringar (1790-1872) – eveneens één van de aandeelhouders van het eerste uur – die ried klein te beginnen. In de loop der jaren speelde vooral bestuurslid en voorzitter Willem Spengler (1839-1911) een grote rol. Hij was directeur van de Leeuwarder Courant en maakte zowel in 1870 als in 1888 de bouw financieel mogelijk. Verdere uitbreidingsplannen bleven ook beperkt omdat er in de tweede helft veel woningbouwverenigingen bij kwamen. Eigen Brood Bovenal concentreerde zich na 1904 verder op beheer van het woningbezit.

Het bestuur behoorde tot de bovenlaag van de Leeuwardense bevolking, en werd gaandeweg steeds zelfstandiger ten opzichte van de diaconie waar het uit voort kwam. Veel aandelen vererfden binnen

de familie en dus was ook het bestuur vaak een familiezaak. Zo zaten er jarenlang nakomelingen van Spengler in het bestuur. Op den duur was men niet meer uitsluitend Nederlands Hervormd. Ook bij de keuze van de bewoners gingen andere overwegingen een rol spelen: in de eerste helft van de 20ste eeuw vulden de bestuursleden opengevallen plaatsen soms met hun eigen werknemers op. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de nadruk te leggen op ouderenhuisvesting, totdat de

bewoners zelf zeiden toch ook graag jongeren in hun midden te hebben. Regelmatig waren er in deze tijd renovaties nodig.

Sinds de late jaren zeventig is Eigen Brood Bovenal een stichting. Men werkt samen met andere woningstichtingen maar gaat nog zelf over de bewonerskeuze, waarbij ook de sinds 1976 bestaande bewonersvereniging een rol speelt. De woningen behoren nog altijd tot de goedkoopste van Leeuwarden.

HOFJESNIEUWS

ENGELS HERHALINGSBEZOEK

Jenny Pannell, Allison Pooley en Huib van Eesteren.

Nadat vorig jaar een bezoek is gebracht door Elizabeth Fatih, voorzitter van de National Almshouse Association (NAA), en Jenny Pannell, is Jenny in maart teruggekomen, voor een nadere studie naar recent gestichte hofjes. Architect Allison Pooley, verbonden aan de Anglia Ruskin universiteit, die zich verdiept in nieuwe woonvormen voor ouderen, met name hofjes, kwam met haar mee. Jenny en Allison waren vooral geïnteresseerd in de beweegredenen voor het stichten van nieuwe hofjes, hoe dit proces is verlopen en welke problematiek daarbij komt kijken.

Samen met ondergetekende is dit voorjaar een bezoek gebracht aan vier complexen in Veenendaal, allen vallend onder Patrimonium Woonservice, en het Enschedéhof en het Gravinnehof in

Haarlem. Er is openhartig gesproken over succesfactoren, maar evenzeer over de problematiek die zich kan voordoen: de vorm van het complex is prima, maar de onderlinge 'klik' komt niet tot stand. Soms kost het domweg tijd om tot een prettige samenlevingsvorm te komen, hetgeen ook investering vereist van de eigenaar of het bestuur. Het is opvallend hoe iedere eigenaar zijn best doet om de complexen in goede staat te houden, de contacten tussen bewoners onderling maar ook tussen bewoners en bestuur te bevorderen. Tijdrovend, maar vooral ook de moeite waard! Het was een waardevolle, welbestede en uiterst plezierige studiedag waarmee de contacten met de NAA wederom versterkt zijn.

Daan van den Briel

DELFT: HOFJESTENTOONSTELLING

Wat bepaalt de bijzondere sfeer van een hofje, de architectuur van stilte, sereniteit en collectiviteit? Op welke manier zijn hofjes onderdeel van de stad, en wat is hun sociale en culturele betekenis? Welke rol speelt de tuin in het dagelijks leven en de nagedachtenis aan de stichter? Deze vragen zijn door masterstudenten van de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft, onder andere begeleid door de in hofjeskringen welbekende Willemijn Wilms Floet, onderzocht door het maken van 'analytische maquettes': door de werkelijkheid op een abstracte manier te verbeelden krijg je greep op de principes waarmee je op een duurzame manier met gebouwen de stad kunt vormgeven. Op basis van Willemijns boek *Het hofje, bouwsteen van de Hollandse stad, 1400-2000* (verschenen in 2016, inmiddels uitverkocht) zijn er tien hofjes geanalyseerd, waaronder het Sint-Andrieshofje en het Deutzenhofje te Amsterdam, het Teylershofje in Haarlem, het Hofje van Nieuwkoop in Den Haag en het Regenten- of Lenghenhofje in Dordrecht.

De prachtige maquettes, gemaakt onder begeleiding van Geert Coumans, Martijn Stellingwerff en Willemijn Wilms Floet, werden samen met tekeningen uit het boek korte tijd, van 1 tot en met 12 juni 2019, tentoongesteld in de expositieruimte van de Faculteit Bouwkunde. De cursus zal in 2020 worden herhaald en het ligt in de bedoeling de tentoonstelling dan ook naar de hofjes- en buitenwereld te brengen.

DEN HAAG: NIEUW BOEKJE OVER DE OORSPRONG VAN HOFJE VAN NIEUWKOOP

Nadat het regentenhuis van het Hofje van Nieuwkoop ruim tien jaar lang was verhuurd, besloot het bestuur het gebouw te laten renoveren en de regentenzaal weer voor andere doeleinden aan te wenden. Sinds 1 april 2018 is het, herdoopt als 'Speelhuys', te huur voor bruiloften en partijen en beschikbaar voor kleinschalige culturele evenementen.

Ondertussen werd er door de Haagse historicus Kees Stal gewerkt aan een boekje over de stichting en bouw van het hofje, en dan in het bijzonder het regentenhuis. Wanneer was het nu eigenlijk gebouwd en voor welk doel? De weerslag van zijn onderzoek werd op 24 april 2019 feestelijk gepresenteerd in de regentenzaal, in aanwezigheid van onder andere de regenten van andere Haagse hofjes. De presentatie werd opgeluisterd met muziek uit de Gouden Eeuw, passend bij de tijd waarin het hofje werd gesticht en bij het programma 'De Haagse Gouden Eeuw' dat dit jaar loopt in Den Haag, en waarin de gemeente met deelnemende partners uitbundig aandacht besteedt aan de eeuw waarin de hofstad uitgroeide tot een mondaine en chique stad. De muziek werd verzorgd door het ensemble 'Twee Violen en een Bas', gespecialiseerd in oude muziek, dat twee keer optrad.

Secretaris Patrick Thio verwelkomde de aanwezigen en sprak de wens uit dat de regentenzaal weer een levendig onderdeel zal

worden van het Haagse culturele leven, zoals het ook in het verleden vaak was. Kees Stal gaf vervolgens een voordracht over zijn onderzoek. Het regentenhuis bleek inderdaad ooit te zijn gebouwd als buitenhuis voor de stichter, Johan de Bruijn van Buytenwech, heer van Nieuwkoop (c. 1590-1657) die pas later in zijn leven besloot op zijn grond een hofje te laten bouwen.

Het eerste exemplaar werd vervolgens uitgereikt aan Marco van Balen, directeur van het Haags Historisch Museum en voorzitter van de werkgroep Haagse Gouden Eeuw. In zijn dankwoord vertelde hij over het Haagse Gouden Eeuwjaar en beloofde hij zich in te zetten voor de inmiddels wel noodzakelijke restauratie van het portret van de eerste twee regentessen, boven de markante schouw van het hofje. Het is bijzonder dat het ensemble nog altijd aanwezig is op de plek waarvoor het

was bestemd; het schilderij is van een buitenlandse schilder, wat niet ongebruikelijk was in het 17de-eeuwse Den Haag waar de elite internationaler was georiënteerd dan in Amsterdam.

Oud-secretaris en hofjesambassadeur Kees Wagenaar besloot de rij van sprekers met een dankwoord aan Kees Stal, en de uitreiking van het tweede en derde exemplaar aan bewoonster Mabel, die veel heeft betekend voor het hofje en op Open Monumentendagen bezoekers ontvangt, en de jongste bewoonster, Catootje, die er ook een koekje bij kreeg omdat ze zelf graag koekjes bakt die ze dan uitdeelt aan de bewoners.

Uiteraard werd de presentatie afgesloten met een levendige borrel, onder muzikale begeleiding van 'Twee Violen en een Bas'.

ALKMAAR: HET WILDEMANSHOEJE IN DE VOLKSKRANT

Op 7 juli 2019 verscheen een uitgebreid portret van het Wildemanshofje in de Volkskrant, voorzien van fraaie foto's, als onderdeel van de serie 'De onderneming'. Journalist Marc van de Eerenbeemt interviewde regent Piet Verhoeven, waarbij uiteraard de nodige aandacht was voor het grote probleem waarmee een onderneming als een monumentaal hofje altijd mee worstelt: hoe de gebouwen bij de tijd te houden. Piet vertelt uiteraard over de geldverslindende renovaties (die nog maar net zijn afgerond) en wijst al vooruit naar de grote uitdaging van de energietransitie. Het interview is online te vinden: <https://www.volkskrant.nl/economie/het-wildemanshofje-werd-gesticht-in-weelde-maar-moet-nu-de-eindjes-aan-elkaar-knopen~bf0eeb57/>.

Foto: Katja Poelwijk

LEIDEN: SYMPOSIUM DUURZAME HOFJES

Op vrijdag 14 juni vond op uitnodiging van Hof Meermansburg in Leiden een landelijk symposium plaats over de verduurzaming van hofjes. Ruim vijftig deelnemers – meest hofjesbestuurders, maar ook vertegenwoordigers van provincie, Rijksdienst Cultureel Erfgoed en het bedrijfsleven – uit heel Nederland waren aanwezig.

Het symposium vond plaats omdat er ook bij hofjesbesturen steeds meer het besef komt dat verduurzaming van deze woonvorm uit het verleden noodzaak wordt om ook in de toekomst blijvend de rol van 'levend monument' te kunnen blijven spelen. Dat is bij eerdere modernisering in de sfeer van de volkshuisvesting ook steeds gebeurd, en met succes. Hofjes die vaak uit de 17de en 18de eeuw dateren zijn achtereenvolgens aangesloten op nutsvoorzieningen zoals riolering, drinkwater, gas en stroom. Nu is de uitdaging dus de energietransitie die de gehele bestaande woningvoorraad zal raken. Een enorme klus en voor monumentale hofjes nog net even wat ingewikkelder dan voor andere huizen. Het Hof Meermansburg is een van de eerste hofjes die hiermee aan de slag is gegaan, reden om de ervaringen die zijn opgedaan te delen met collega's.

Er werden drie voordrachten gegeven. Allereerst sprak Diederik Samsom, voorzitter van de klimaattafel 'gebouwde omgeving'. Hij erkende dat in zijn bijdrage aan het komende klimaatakkoord relatief weinig aandacht aan monumenten – laat staan aan hofjes – is geschonken. Hij gaf als verklaring dat de prioriteit voor de komende dertig jaar ligt bij de immense opgave zeven miljoen bestaande woningen en bedrijfsgebouwen aan te pakken. Voor hofjes voorzag Samsom geen afzonderlijke financiële ondersteuning in het verschiep; wel voor monumenten in het algemeen. 'Routekaart 2.0' is de codenaam die daarvoor wordt genoemd.

Samsom vroeg zich zelfs af of de sociale functie die hofjes van ouds vervullen – betaalbaar wonen voor mensen met een smalle beurs in het centrum van de stad – wel altijd vol te houden is. Die opmerking kon bij de hofjesbesturen op weinig weerklank rekenen. Het idee dat hofjeswoningen in de toekomst alleen bereikbaar zouden zijn voor de *happy few* strijdt met hun sociale oorsprong, die ook onderdeel is van het erfgoed.

De tweede spreker was Birgit Dulski, auteur van het handboek voor duurzame monumentenzorg, waarin systematisch alle strategieën maar ook de onmogelijkheden die bij het verduurzamen van monumentale panden spelen worden behandeld. In haar bijdrage liet zij aan de hand van een reeks concrete voorbeelden zien wat er zoal aan de orde kan komen. De rode draad van haar betoog was: maatwerk, maatwerk, maatwerk. Geen monument is hetzelfde; dat geldt ook voor hofjes. Gelukkig is dat inmiddels ook doorgedrongen bij de overheid, zowel op rijksniveau – in het bijzonder de Rijksdienst Cultureel Erfgoed – als regionaal. Het maatwerkadvies dat Erfgoed Leiden voor Hof Meermansburg opstelde is daarvan een voorbeeld.

Leendert Jonker en Leo Kruger ten slotte – respectievelijk regent van Hof Meermansburg en manager bij bouwbedrijf Ouwehand dat de verduurzaming van Meermansburg uitvoert – gaven een kijkje in de uitvoeringspraktijk. Wat kom je

tegen bij het maken van plannen en het vinden van financiering? Welke technische oplossingen kun je in de concrete omstandigheden het beste toepassen? En – heel belangrijk – hoe verloopt het overleg met de bewoners? De huurders kunnen immers niet zo maar gedwongen worden om de maatregelen aan hun woning te laten plaats vinden, want daarvoor moeten ze wel verhuizen naar de wisselwoning. In cycli van drie weken vinden tijdelijke verhuizingen plaats, en in die weken worden per huisje de maatregelen getroffen: gevel- en dakisolatie met isovlas; het installeren van balansventilatie, het afsluiten van het kookgas, het plaatsen van achterzetramen en het vervangen van de radiator.

In totaal investeert Meermansburg ruim negen ton in de dertig woningen. Dat gaat in drie fasen. De eerste fase is eind 2019 klaar. De volgende twee fasen worden momenteel voorbereid. Van de provincie Zuid-Holland en de gemeente Leiden is subsidie ontvangen. Een rijkssubsidie die voor hofjes van toepassing was werd misgelopen omdat op het moment van indienen de pot leeg was. Een flinke domper gezien dat Meermansburg mogelijk een ton subsidie zou hebben kunnen krijgen... Toch gaat Meermansburg door.

Na afloop van de voordrachten gingen men een kijkje ter plekke nemen. Een tweetal huisjes konden worden bezocht. In de regentenkamer waren tijdens de afsluitende borrel – met muzikale begeleiding – vervolgens infostands van het bouwbedrijf en de leveranciers van de meest relevante producten te zien.

GRONINGEN: ONRUST OM VERKOOP PEPERGASTHUIS HOUDT AAN

Woningcorporatie Lefier heeft het tot haar woningbestand behorende Groningse Pepergasthuis inmiddels verkocht (zie *Hofjeskrant* 42, najaar 2018, bladzijden 13-14), maar de gemoederen over deze verkoop zijn medio 2019 nog niet bedaard. Zowel de gemeente Groningen als de bewoners van het gasthuis zijn tegen de verkoop.

De gemeente wil niet dat een commerciële partij grip krijgt op een plek die al zes eeuwen een sociale woonvoorziening biedt, en wil dat de binnenstad een plek voor alle Groningers blijft. Ze tekende dan ook bezwaar aan tegen de verkoop bij minister Kajsa Ollongren, maar die gaf in het voorjaar niettemin toestemming. De gemeente handhaaft echter haar bezwaar, zodat de verkoop nog niet geheel en al rond is. Het SP-kamerlid Sandra Beckermann heeft bovendien op 8 mei 2019 twaalf kamervragen gesteld aan de minister. Deze vragen gaan overigens niet alleen over het Pepergasthuis maar over de verhuur van monumentale panden – in het bijzonder hofjes – in het algemeen.

Ook de bewoners verzetten zich. Samen met de huurder van de gasthuiskapel, de stichting Oecumenische Vieringen Groningen (OVG), die er al 27 jaar haar diensten houdt, kregen de bewoners landelijk aandacht voor hun zorgen. Onder andere in een aflevering van Hart van Nederland (23 mei 2019; zie <https://www.gemistvoornmt.nl/aflevering/1402774-hart-van-nederland-laat-verkoop-monumentaal-hofje-in-hoogezand>). Ze kregen in deze aflevering nadrukkelijk steun van PvdA-wethouder Roeland van der Schaaf,

verantwoordelijk voor sociale woonvoorzieningen. Er wordt gedacht dat de nieuwe eigenaar een deel van het Pepergasthuis wil gaan gebruiken voor *short stay*, waarbij kamers met veel profijt voor korte tijd aan buitenlandse werknemers kunnen worden verhuurd. Gemeente noch bewoners zijn daar blij mee.

De bewoners hebben het inmiddels hogerop gezocht: op 20 juni hebben ze een online petitie aan de Tweede Kamer (zie <https://pepergasthuis.petities.nl/>) opgezet met het doel steun te verkrijgen voor hun wens dat het hofje wordt verkocht aan het Groninger Monumentenfonds (GMF), en een sociale woonvoorziening blijft. Het GMF heeft namelijk in een eerder stadium onderhandeld met Lefier over aankoop maar werd overboden door de particuliere koper. De petitie werd in korte tijd door duizenden mensen ondertekend, waaronder veel prominente Groningers.

De beoogde eigenaar heeft nog niet willen reageren op de aanhoudende onrust; na de zomer volgt er in Groningen een hoorzitting over de gemeentelijke bezwaren. De minister houdt ondertussen haar kruit droog: ze heeft tot twee maal toe laten weten dat ze meer tijd nodig heeft om de vragen van Beckermann te beantwoorden. De laatste heeft onder andere een zienswijze van de minister verzocht op het in 2016 door Floris Lazrak opgemaakte rapport van onderzoeks- en adviesbureau AEBP, 'Sociale verhuur van monumenten'. In dat rapport worden, gezien de hoge onderhoudskosten, twijfels geuit over de houd-

baarheid van een sociale verhuurfunctie voor erfgoed. Een van de aanbevelingen om dit op te vangen – het afschaffen van de verhuurderheffing voor monumenten – is overigens al na een intensieve lobby door het LHB bij de Tweede Kamer overgenomen door de regering, maar daarmee zijn nog niet alle problemen de wereld uit.

Zie voor de vragen aan en de antwoorden van de minister: <https://www.tweede-kamer.nl/kamerstukken/kamervragen/detail?id=2019Z09128&did=2019D18702>. Het rapport van Floris Lazrak is hier te vinden: https://effepuffe.files.wordpress.com/2018/05/280518_monumentenonderzoek.pdf.

ANNA PAULOWNA: OPENING HET POLDERHOFJE

Op een zonnige vrijdagmiddag, 5 juli 2019, werd in het Noord-Hollandse dorp Anna Paulowna door initiatiefneemster en zorgonderneemster Jennifer Hofmeijer feestelijk Het Polder Hofje geopend, een nieuw hofje voor ouderen. Naast de bewoners en hun familie waren op deze middag tal van betrokkenen aanwezig, zoals de architect, de bouwers en vertegenwoordigers van de gemeente Hollands Kroon.

Het ruim opgezette hofje is voorzien van een poortgebouw, een regentenkamer en een put in de tuin, zoals veel monumentale hofjes. Het is min of meer in een L-vorm gebouwd en bestaat uit een aantal woningen geschikt voor ouderen, die eventueel gebruik kunnen maken van de door Hofmeijers bedrijf aangeboden zorgdiensten. De woningen zijn bepaald groter dan de gemiddelde hofjeswoning en hebben vaak ook nog een verdieping, zodat de bewoners veel bewegingsruimte hebben. Hofmeijer heeft als knipoog naar de hofjesgeschiedenis, met zijn vele particuliere stichters en stichteressen, haar familiewapen boven de poort laten aanbrengen. Het hofje is echter genoemd naar de 'Polder', zoals de bewoners van Anna Paulowna hun regio van oudsher noemen.

Het traject van ingeving naar verwerking was niet zonder obstakels, zo vertelde Hofmeijer in de openingstoespraak.

In 2015 was ze met de Polderse architect André Rijnders naar de gemeente gestapt met haar idee en een voorstel een hofje te bouwen op vrijkomende gemeentegrond en de daarnaast gelegen grond van een verhuizend bouwbedrijf. De gemeente vond het een geweldig idee, en ook enkele mogelijke investeerders vonden dat, maar Hofmeijer wilde het zelf doen – niet zonder bezwaren van haar bank – en het hofje verwezenlijken door de woningen als koopwoningen aan te bieden. Zo kon het hofje zichzelf laten bouwen. Het was daarom wel een spannende tijd, maar uiteindelijk was elke woning verkocht en konden in april 2018 de eerste heipalen in de grond. De bouw verliep niet zonder tegenslag, zoals vervuilde grond, maar kon uiteindelijk toch in iets meer dan een jaar worden voltooid.

Het succes van een hofje zit natuurlijk niet alleen in de stenen en gebouwen, maar in de mensen, en derhalve in de vereniging van eigenaren, zo stelde Hofmeijer, niet zonder reden zo bleek na haar toespraak. In het hofje bleek al een levendige zangen muziekcultuur te zijn ontstaan. Onder de benaming 'De Hofsingens' brachten de bewoners een speciaal voor de gelegenheid gecomponeerd lied ten gehore, 'Op het kleine stille hofje', op de wijs van 'Op de grote stille heide'. Bij monde van de

voorzitter van de vereniging van eigenaren werd de grote erkentelijkheid van de bewoners aan Jennifer Hofmeijer uitgesproken, en werden haar bloemen overhandigd, waarna het tijd was voor een toast op de toekomst van het hofje. Na dit officiële gedeelte werden de aanwezigen vergast op een buffet en live muziek.

Het hofje is nog niet helemaal afgewerkt – de regentenkamer en de ontmoetingsruimte voor de bewoners moeten nog worden ingericht – maar te verwachten valt dat Het Polder Hofje nu al voldoet aan één van de doelen van de initiatiefneemster, het verlichten van de eenzaamheid van ouderen in de uitgestrekte Anna Paulownapolder.

SCRIPTIE OVER HET 'NIEUWE OUDE HOFJE'

Onder ouderen bestaat al langer belangstelling voor het wonen in een hofje, en veel hofjesbesturen hoeven voor leegstand niet te vrezen. Tegenwoordig is er ook onder andere partijen een bijzondere belangstelling voor het hofje. Dat wordt nu gezien als tijdloze vorm van prettig wonen voor al dan niet alleenstaande ouderen. Inmiddels worden in verschillende vormen en maten nieuwe hofjes verwezenlijkt, zoals het Polder Hofje in Anna Paulowna en de Aahof in Zwolle.

Ook bouwondernemer André Walvoort uit Velp en architect René Scholten uit Winterswijk zien mogelijkheden voor het ontwikkelen van nieuwe hofjes als woonvoorziening voor ouderen. Zij vonden Marijn Greuters, student ruimtelijke orde en planologie aan de Hogeschool Utrecht, bereid om als stagiair onderzoek te doen naar hoe en waar hofjes het beste kunnen worden gebouwd. Voor zijn onderzoek ging hij onder andere te rade bij erevoorzitter Daan van den Briel en historicus Henk Looijesteijn, en interviewde hij inwoners van het Lutherse Hofje te Arnhem.

Greuters' scriptie, *Het nieuwe oude hofje*, bevat enerzijds veel wat bekend is voor hofjesbestuurders, maar bevat ook de interessante observatie dat met name voor dorpen hofjes interessant kunnen zijn omdat hofjes daar beter geschikt zijn

dan grootschalige woonvoorzieningen. Daarnaast benadrukt hij dat onder andere locatie een belangrijke rol in het denken over nieuwe woonvoorzieningen voor ouderen dient te spelen. Die willen namelijk overwegend graag in de buurt wonen van winkels en huisarts. Geschikte locaties voor nieuwe hofjes zijn echter niet altijd goed te vinden, met name in steden waar

de bouwgrond duur is. In dorpen is dat probleem minder groot.

Niet op alle zaken geeft Greuters' scriptie al een antwoord. Hoeveel de kosten van een nieuw hofje zouden bedragen verdient nader onderzoek, stelt hij. In elk geval is zijn onderzoek een teken dat het hofje als woonvorm meer dan ooit in de belangstelling staat.

EDAM: VEERTIGJARIG JUBILEUM EN AFSCHEID LIEUWE KRAMER

Op 29 juni 2019 vierde het Proveniershuis te Edam een bijzonder jubileum, dat tegelijkertijd een afscheid was: secretaris Lieuwe Kramer werd na veertig jaar regentschap gehuldigd voor zijn inzet. Tegelijkertijd nam hij afscheid van het bestuur, in aanwezigheid van familie, vrienden, bewoners, gemeentebestuurders en vertegenwoordigers van bedrijven waarmee het hofje de afgelopen veertig jaar heeft samengewerkt.

Toen Lieuwe Kramer aantrad als secretaris van het bestuur van de Proeve, zoals het in de volksmond heet, was het de bedoeling dat hij bij de eenmaal per maand

plaats vindende vergadering een verslag schreef in het notulenboek. Aanvankelijk nog met pen en inktpot, later met de ballpoint. Drie boeken schreef hij vol: zijn eerste notulen dateren van 5 juli 1979 en de laatste van 26 juni 2013. Daarna werd het notulenboek in de archiefkast opgeborgen en ging het verder op de computer. Met name de in de jaren 1985-1987 plaats vindende restauratie neemt in de notulen veel ruimte in. Dankzij zijn technische achtergrond en belangstelling voor bouw- en restauratiewerkzaamheden was Lieuwe Kramer het aanspreekpunt voor architect, aannemer en onderaannemers.

In die periode was het hofjesbestuur feitelijk dag- en nachtwerk geworden voor Lieuwe en de bijnaam 'Restauratieregent' deed zijn intrede. Ook na de restauratie bleef hij praktisch dagelijks bezig met de Proeve, onder andere het bestuur de digitale wereld in loodsens. Gevraagd naar wat hem bewoog om veertig jaar vrijwilligerswerk te doen antwoordde Lieuwe:

'Je voelt je verantwoordelijk, geen eigenaar of bezitter, maar je doet het om het in stand te houden voor het nageslacht'. Na veertig jaar bestuur draagt hij nu het stokje over aan een nieuwe generatie bestuurders, al is hij niet van plan om achter de geraniums te gaan zitten.

BOEKENNIEUWS

Het is de laatste tijd tamelijk rustig op het boekenfront, al zijn er toch wat nieuwe uitgaven die betrekking hebben op het hofje, soms in een bredere zin van het woord.

Het Haagse Hofje van Nieuwkoop wordt zoals bekend gesierd door een waar regentenhuis: een ander woord is er niet voor dit grote gebouw van paleisachtige allure, dat niet zozeer een regentenkamer als wel een regentenzaal bevat. Ter gelegenheid van de restauratie heeft de Haagse historicus Kees Stal nader onderzoek gedaan naar de bouw van het hofje en het regentenhuis. Hij heeft het verhaal van de stichting van het hofje en de bouw van het regentenhuis – oorspronkelijk bedoeld als speel- oftewel buitenhuis voor de stichter van het hofje – voorzien van nieuwe bijzonderheden. In *Een speelhuis voor regenten* doet hij dit nieuwe verhaal van de hofjesstichting en de bouw uit de doeken. Het rijk geïllustreerde boekje is daarmee een uiterst lezenswaardige aanvulling op de al bestaande literatuur over dit hofje, die men overigens niet hoeft te kennen om dit rijk geïllustreerde boekje te kunnen waarderen.

In 2018 verscheen *Knarrenhof*, geschreven door Greetje Hingstman en Peter Prak, en dat uiteraard is gewijd aan de Knarrenhofbeweging (zie *Hoffeskrant* 43, voorjaar 2019, bladzijden 15-16). Het betreft een boekje dat ook heel goed gebruikt kan worden ter eerste oriëntatie op wat het concept knarrenhof inhoudt, en hoe dat is vorm gegeven in het eerste verwezenlijkte hofje, het Aahof in Zwolle. Er staan interviews in met de initiatiefnemers Peter Prak en Liedeke Reitsma, de architect Eerde Schippers, de bouwondernemer Antje de Groot, betrokken plaatselijke en provinciale politici, een vertegenwoordiger van de betrokken wooncorporatie, de timmerlie-

den, en tenslotte bewoners en kandidaat-bewoners.

In een klein hoofdstukje wordt ook gewezen op het plan in Helden een hofje te bouwen waar ook mensen met een zware handicap kunnen wonen. Het boekje bestaat uit korte hoofdstukjes, is ruim geïllustreerd en zeer interessant als schriftelijke weerslag van een belangwekkende ontwikkeling op het gebied van woningen voor ouderen: een mengeling van huur en koop, met het idee dat de woonvorm menselijk contact en burenhulp ondersteunt en aanmoedigt. Achterin het boekje bevindt zich een fraaie plattegrond van de Aahof en een kaart van Nederland waarop niet alleen dit hofje staat aangegeven, maar ook maar liefst zeven plekken waar op korte termijn nieuwe hofjes zullen worden gebouwd.

In de Verenigde Staten werd in 1958 de 'American Association of Retired Persons' (AARP) opgezet, een vereniging die naar eigen zeggen meer dan 38 miljoen leden heeft – 's werelds grootste belangenorganisatie voor ouderen. Het tijdschrift van de AARP verschijnt eens per jaar en heeft in Amerika een groter bereik dan welk ander gedrukt medium ook. Nummer 12 – de editie voor 2019 – is gewijd aan ouderen en ouderenzorg in Nederland. Redacteurs van het tijdschrift zijn op bezoek geweest in Nederland, en hebben een hele reeks aan vernieuwende vormen van ouderenzorg bestudeerd. Ruim 120 bladzijden van het forse tijdschrift staan in het teken van ouderenzorg in ons land.

De tamelijk lange artikelen zijn voorzien van prachtige illustraties en soms wat ron-

kend van toon. De gemeenplaatsen worden niet geschuwd – polders komen voorbij, en de fiets – maar als geheel toont het de Nederlandse ouderenzorg toch in een positief licht. Er is een artikel hoe het fietsen ouderen langer actief houdt, een heel artikel gewijd aan de Canta – blijkbaar onbekend in de Verenigde Staten – en in één artikel staat Marjan Berk centraal, als bewoonster van het Occohofje (zie ook *Hoffeskrant* 43, voorjaar 2019, bladzijde 12). Ook dat artikel is voorzien van fraaie foto's, van Marjan Berk en van het hofje. Dat de Nederlandse regering de Amerikaanse aandacht op prijs stelt mag ook blijken uit de zes bladzijden die staatssecretaris Hugo de Jonge heeft gevuld met een samenvatting van zijn politieke programma. Ook van hem veel foto's: de Amerikanen houden duidelijk van de *personal touch*.

Ook voor Nederlandse lezers kan dit Amerikaanse tijdschrift heel interessant zijn, zowel als het gaat om de, soms tamelijk onbekende, initiatieven om het leven van ouderen te veraangename, als om de frisse blik van buiten. Met alle vaak terecht kritiek op de misstanden die er ook zijn – en waar in dit tijdschrift niets over wordt gezegd – is de ouderenzorg in Nederland toch van een hoog niveau vergeleken met andere landen. Hoe zou dat ook anders kunnen, in een land waar een prettige oude dag in de besloten groene omgeving van een hofje een al eeuwenoude traditie is? Met de fraaie foto's van het Occohofje kunnen nu ook ruim 38 miljoen Amerikanen kennis maken met het verschijnsel hofje.

BOEKENINFORMATIE

Kees Stal, *Een speelhuis voor regenten. De bouw van het Hofje van Nieuwkoop en zijn regentenhuis, 1648-1661*, Stichting Hofje van Nieuwkoop, Den Haag, 2019, geen ISBN, 48 bladzijden, geïllustreerd in kleur, € 6,50 (exclusief verzendkosten); te bestellen via info@hofjevannieuwkoop.nl.

Greetje Hingstman & Peter Prak, *Knarrenhof. Een plek om 113 te willen worden*, Ontwikkelingsbedrijf Knarrenhof 1, z.p. 2018, ISBN 978 90 9030836 4, 64 bladzijden, geïllustreerd in kleur, € CHECK (exclusief verzendkosten). Te bestellen via: info@knarrenhof.nl.

AARP International. *The Journal*. Volume 12, 2019 Edition, 'Leaders in Longevity', Special Feature: The Netherlands, 190 bladzijden, geïllustreerd in kleur, kan hier kosteloos worden gedownload: <https://aarpinternational.org/the-journal/current-edition>.